A memorandumot a Magyar Tudomány Akadémia Közgyűlése a 25/2010. (V. 4.) számú határozatával elfogadta.

Memorandum

A Tudományos Kutatás Erkölcsi és Etikai Kérdései

Bevezetés

A tudományos kutatás hajtóereje a természetes emberi tudásszomj, annak vágya, hogy megismerjük a fizikai, a biológiai és a társadalmi világot, az emberi elmét és termékeit. A tudomány maga az a rendszerezett tudás, amelyet megfigyelésekkel, kísérletezéssel, vizsgálódással és véleményalkotással szerzünk. A tudományos kutatás célja a tanulmányozandó tárgy, jelenség természetének és alapelveinek megismerése, a kutatási eredmények nyilvánosságra hozatala.

A tudományos kutatás rendkívül szétágazó, sokféle, és nem írható le egyetlen tényszerű vagy normatív definícióval. Noha módszereiket és hagyományaikat tekintve a tudományos kutatások eltérhetnek egymástól, minden tudományos kutatás közös megkülönböztető jegye, hogy érvelésen és bizonyítékokon nyugszik, a természet vagy az emberi tevékenység és termékeinek a megfigyelésén, cselekvésén és a létrehozott eredményeken alapszik.

A tudományos kutatás olyan tevékenység, amelyet egyének végeznek, de nem izoláltan, hanem más kutatókkal kölcsönhatásban vagy együttműködésben. Érvelési módjában és eljárásaiban a tudomány nem kötődik nemzeti határokhoz. A tudományos közösség határozza meg a kutatás megfelelő módszertanát, és igazolja eredményeit. Ebből következik, hogy a tudományos kutatás akkor képes hozzájárulni az emberi tudáshoz, ha eredményei mások számára is hozzáférhetővé válnak, hogy valóságértékük nagy biztonsággal megítélhető legyen.

A tudományos kutatás autonómiája és a kutatók kötelezettségei

A tudományos kutatásnak függetlennek, elfogulatlannak és autonómnak kell lennie. Ennek megvalósulását sokszor nehezítik vagy éppen meg is akadályozhatják erős személyiségek vagy intézmények, politikai nyomás, gazdasági vagy pénzügyi érdekek. A kutatónak kellő szabadsággal kell rendelkeznie, hogy a saját maga által kialakított, a valóság megismerését szolgáló és a közjót szem előtt tartó szabályokhoz és kritériumokhoz tarthassa magát. Ugyanakkor világosan kell látni, hogy a kutatónak azzal a céllal kell végeznie a munkáját, hogy értéket teremtsen: feltételezései, kutatási kiindulópontja, kutatás tárgyának megválasztása, az adatok gyűjtésének módja, továbbá eredményeinek, felfedezéseinek hatása a társadalomra – összefüggnek azokkal az erkölcsi, etikai és társadalmi kapcsolatokkal, amelyekben a tudomány előre halad.

A magyar tudomány intézményei jogilag és erkölcsileg is megkérdőjelezhetetlen működésre törekszenek. Ezért a tudomány minden művelőjétől megkövetelik a hatályos jogszabályok betartását, az emberi méltóság, valamint az emberi jogok és alapvető szabadságok feltétlen tiszteletét, továbbá a magas szintű szakmai felkészültségű, felelősségteljes munkát.

A tudományos kutatás erkölcsi önszabályozása

A tudomány etikai és társadalmi kapcsolata a tudomány művelőkének erkölcsi és társadalmi felelősségét emeli ki. Ennek kapcsán különbséget kell tenni a tudomány és a társadalom kapcsolatával foglalkozó, illetve a tudományos kutatás erkölcsi szabályait érintő kérdések között. Az előbbi a kutatás általános etikai és társadalmi összefüggéseit, az utóbbi pedig a kutatással kapcsolatos viselkedési normákat hangsúlyozza. E két kérdés között azonban nem lehet éles határvonalat húzni: a kutatómunkával kapcsolatos viselkedési normasértés némely formája komoly károkat okozhat embertársainknak, veszélyeztetve egészségüket vagy jólétüket, ezért erkölcstelen a szó tágabb értelmében is.

Amikor a tudományt szélesebb etikai és társadalmi összefüggéseiben vizsgáljuk, számos etikai kérdés merül fel. Ilyenek például:

- A kutatni kívánt tárgy megválasztása kapcsán: érdemes-e az kutatásra egyáltalán?
- Milyen következményei lehetnek a kutatás eredményeinek az egyes emberre és a társadalomra nézve?
- Vajon korlátozható-e a kutatás etikai vagy társadalmi alapon; kényszeríthető-e a tudomány arra, hogy önkorlátozást tanúsítson, amennyiben kutatási eredményeképpen kárt okozhat az embereknek, káros kihatásai lehetnek az állatvilágra, a társadalomra, a természetre nézve?
- Mi a teendő, ha a kutatás következményei konfliktusba kerülnek alapvető emberi értékekkel (méltóság, autonómia, szabadság, egyenlőség, a kizsákmányolás tilalma); avagy valószínűsíthető, hogy a tudományos kutatás eredményét fel lehet használni az emberiség ellen?
- Vajon a kutatás kellően független tud-e maradni csoportérdektől, nem áll-e fenn annak veszélye, hogy a kutatóhely túlságosan is függővé válik a kutatási szponzorálók befolyásától?
- A kutató eléggé védeni tudja-e magát kutatási eredményei szelektív felhasználásától, félremagyarázásaitól, avagy felfedezései elfogadhatatlan hasznosításától.

A tudományos kutatás etikai önszabályozásakor azonban elsősorban nem az imént felsoroltakkal, hanem olyan kérdésekkel szükséges foglalkozni, amelyek a kutatómunka végzése során követendő erkölcsi normákra vonatkoznak. A megnövekedett adminisztratív feladatok, az időhiány, a pénzügyi megszorítások, a verseny által kiváltott feszültségek, az emberi gyarlóság, a társadalmi változások mind olyan tényezők, amelyek megnövelik a kísértést arra, hogy a kutató gyors tudományos sikert érjen el a megkérdőjelezhető és nem elfogadható eszközökkel, vagy több figyelmet próbáljon magának szerezni a megérdemeltnél. Ezért szükséges, hogy tudományetikai kódexben rögzített szabályok szabjanak határokat az ilyen törekvéseknek, annak érdekében, hogy a tudományos kutatás erkölcsös és hiteles maradjon.

A kutatásetikai normák megsértésének veszélyei

A kutatási etikába ütköző kutatói viselkedés ártalmas a tudományra magára, mert hamis támpontokat adhat más kutatók számára, így pedig végül folytatólagos megtévesztést

eredményezhet. Ha például versenykényszerben befolyásos vezető kutató igazolt eredményként mutat be tételes állítást, amit a szakma megcáfol, de a hamis állítást szerzője továbbra is fenntartja és propagálja, akkor ez hosszú évekre visszavetheti az adott kutatási terület fejlődését.

A kutatási etikába ütköző viselkedés sérelmes lehet a társadalom számára is: a csalárd kutatás eredményezheti például veszélyes gyógyszerek vagy már ipari termékek kereskedelmi forgalomba hozatalát. Továbbá, ha a tudománypolitika vagy a törvényhozás csalárd kutatási eredményeken alapul, annak ártalmas következményei beláthatatlanok.
További káros hatás lehet, hogy a nyilvánosság tudományba vetett bizalma megrendül, holott a tudománynak mindenkor a tájékozódás és a döntés-előkészítés megbízható forrásának kell lennie.
Végül a kutatási etikába ütköző viselkedés ártalmas magára a kutatóra is, mert a kutatói közösség az ilyen kutatót előbb-utóbb kiveti magából.

Mindennek ellenére tapasztalható azonban, hogy a kutatási etikába ütköző viselkedés terjedőben van. A tudománymetria térhódítása miatti publikációs kényszer, a különféle értékelési szempontok, praktikák és tudósok életpályáját szabályozó számszerűsített rendszerek, az üzlet, az egyre keményebb verseny a forrásokért, az internet nyújtotta lehetőségek – mind hozzájárulnak ehhez a sajátos jelenséghez. A kutatási etikába ütköző viselkedés jelenthet etikai vétséget és jelenthet jogi vétséget. Etikai vétség az, amely jogi eszközökkel nem, csak erkölcsi és etikai alapon bírálható és büntethető. Jogsértés pedig az, ami a jog eszközeivel bírálható el és büntethető. Az erkölcsi büntetés formája a nyilvánosság. A súlyos etikai vétség és a jogi vétség között gyakran nincs éles határ, ilyenkor nem könnyű a vétség kategóriába sorolása.

A Magyar Tudományos Akadémia kutatásetikai szerepe

A Magyar Tudományos Akadémia torvényi kötelezettségeiből kiindulva felelősséget vállal a hazai tudományos kutatások erkölcsösségének és hitelességének megőrzéséért. Ennek értelmében:

- megalkotja és folyamatosan gondozza Tudományetikai kódexét és működteti Tudományetikai Bizottságát;
- kívánatosnak tartja, hogy a Tudományetikai kódexet önmagukra nézve mindazok kötelező érvényűnek tekintsék és betartsák, akik tudományos tevékenységükkel hazai és/vagy nemzetközi tudományos feladatok megoldásában részt vesznek;
- kiemelkedően fontosnak tartja, hogy a kutatással foglalkozó intézmények és intézetek vezetői elkötelezettek és személyükben példaadóak legyenek a tudomány kutatás feddhetetlenségének megőrzésében és erősítésében;
- felhívja az összes, hazánkban működő kutatási szervezetet, hogy hozzanak létre kutatásetikai testületeket, amelyek ezen tudományetikai kódex, vagy ezzel összhangban lévő, saját tudományetikai szabályok alapján őrködjenek a tudományos kutatás feddhetetlenségén
- apavető követelménynek tartja az emberi kutatásokra és az állatkísérletekre vonatkozó hazai jogszabályok és nemzetközi normák, etikai előírások mindenkori betartását;

A memorandumot a Magyar Tudomány Akadémia Közgyűlése a 25/2010. (V. 4.) számú határozatával elfogadta.

- elengedhetetlennek tartja, hogy a közép-és felsőoktatásban, különösen pedig a doktorképzésben rendszeresen kerüljön sor tudományetikai ismeretek oktatására, a követendő elvek és gyakorlat folyamatos megismertetésére;
- felhatalmazza Tudományetikai Bizottságát, hogy felkérésre járjon el minden olyan esetben, amely sérti vagy veszélyezteti a tudományos kutatás feddhetetlenségét, illetve tudományetikai vétség gyanúját kelti. Ebben a minőségében a Tudományetikai Bizottság fellebbezési fórum lehet a kutatóintézetek, felsőoktatási és más intézmények, szervezetek kutatásetikai bizottságaiban született döntések kifogásolása esetében.

Budapest, 2010.május 4.

A Magyar Tudományos Akadémia közgyűlése